

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۸، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴، صفحات ۴۷-۶۴

بررسی تأثیر روانی مهاجرت بر ناپایداری اجتماعی - اقتصادی مناطق روستایی: مطالعه موردی منطقه سیستان

محمودرضا میرلطفی، میثم بندانی، سعیده شهرکی، و اعظم بردبار گلوی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۹/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۲۸

چکیده

در دهه‌های گذشته، منطقه سیستان به دلیل مسائل مختلف همواره با جابه‌جایی جمعیتی روبه‌رو بوده است. اما چیزی که اکنون توجه همگان را به خود جلب کرده، مهاجرت‌های شدید طی یک دو سال اخیر در این منطقه است. از آنجا که هر پدیده اجتماعی نتایجی را به دنبال دارد، این پدیده نیز با تأثیرات گوناگون همراه است که البته در پژوهش حاضر، پیامدهای روانی آن مد نظر بود و از این‌رو، تأثیر روانی مهاجرت بر ناپایداری در مناطق روستایی سیستان بررسی شد. روش تحقیق مبتنی بر بررسی منابع اسنادی، بررسی‌های میدانی و تکمیل پرسشنامه بود و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شد. نتایج تحقیق حاکی از تأثیرگذاری مهاجرت روستاییان بر بعد روانی زندگی بازماندگان روستایی بود؛ همچنین، تأثیر روانی مهاجرت در شهرستان‌های مختلف

* به ترتیب، نویسنده مسئول، دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه زابل (MMirlotfi@uoz.ac.ir)؛ عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، دانشگاه زابل؛ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه زابل؛ و دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه زابل.

منطقه سیستان متفاوت بود، چنان‌که روستاهای شهرستان هیرمند بیشترین و روستاهای شهرستان زابل کمترین میزان تأثیرپذیری را داشتند.

کلیدواژه‌ها: مهاجرت، بازماندگان روستایی، تأثیرگذاری، سیستان (منطقه).

***

مقدمه

بشر در طول تاریخ در حال حرکت و جابه‌جایی بوده، اما این جابه‌جایی‌ها با آنچه امروز تحقق می‌یابد، کاملاً متفاوت است. در گذشته، رشد جمعیت و در پی آن، جابه‌جایی انسان‌ها در مقیاسی بسیار کوچک‌تر صورت می‌گرفت؛ در نتیجه، تأثیر این جابه‌جایی‌ها بر ساختار اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مناطق مهاجرفرست و مهاجرپذیر چندان قابل ملاحظه نبوده است (قاسمی اردهانی و حسینی راد، ۱۳۷۵: ۲). اما امروزه، مهاجرت به‌مثابه پدیده‌ای جمعیتی از بسیاری جهات حائز اهمیت است و نظریه‌پردازان علوم مختلف درباره علل و عوامل آن به بحث و تبادل نظر پرداخته‌اند. در این راستا، مهاجرت‌های روستا-شهری، به‌دلیل پیامدهای اقتصادی-اجتماعی آن، بیش از سایر پدیده‌های جمعیتی مورد توجه قرار گرفته است (طاهرخانی، ۱۳۸۱: ۴۱-۴۲). این حرکت در کشورهای صنعتی که به‌تدریج از قرن هفدهم آغاز شده بود، در اوایل قرن بیستم، به اوج خود رسید و پس از آن، از شدت آن کاسته شد؛ اما در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت روستا-شهری مراحل آغازین خود را سپری می‌کند (قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۴۷). کشور ما نیز از جریان‌ها و تحولات جمعیتی و فناورانه دنیا به دور نبوده و از نظر بسیاری از مسائل اقتصادی و اجتماعی از جمله مهاجرت‌های روستایی، ویژگی‌هایی مشترک با اکثر کشورهای در حال توسعه را نشان می‌دهد (اذانی و بوستانی، ۱۳۹۲: ۱۸)، به‌گونه‌ای که طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵، قسمت عمده مهاجرت‌ها از روستا به شهر بوده و نتایج حاکی از آن است که در این مدت، حدود نود درصد از حرکات جمعیتی داخل کشور ناشی از مهاجرت‌های روستاییان به شهرها بوده و نسبت به دوره ۵۶ سال قبل از آن (سال‌های ۱۲۷۹ تا ۱۳۳۵)، که در حدود ۳۹ درصد بوده، افزایش داشته است؛

در واقع، می‌توان گفت که افزایش مهاجرت‌های روستاییان طی دوره پنجاه‌ساله یادشده قابل ملاحظه بوده است (شایان و کهنه‌پوشی، ۱۳۹۲: ۱۱۷). منطقه سیستان نیز یکی از مناطقی است که از دیرباز، با این معطل روبه‌رو بوده است؛ اما اکنون با توجه به تفاوت‌های شهر و روستا از قبیل رکود اقتصادی در روستاها، بیکاری تعداد زیادی از نیروهای مازاد بخش کشاورزی، نبود زیرساخت‌های خدماتی (مانند آب، برق و بهداشت) به‌ویژه در روستاهای زیر بیست خانوار، وجود زمینه‌های اشتغال و درآمد بهتر در شهرها، سیلاب‌ها و خشکسالی‌های پی‌در پی، فقدان آب و خاک مناسب و ده‌ها عامل دیگر، مهاجرت‌های روستایی در این مکان را تشدید کرده و باعث خالی از سکنه شدن بسیاری از روستاهای آن شده است (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۴۵). روستاییانی که زمانی به‌دلیل اجتماعی و اقتصادی، پایبندی شدید به ماندگاری در روستا داشتند و هرگز به ترک آن نمی‌اندیشیدند، روستاها را ترک کرده و راهی شهرهای استان و دیگر مناطق کشور شده‌اند (آقای‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۷). از این‌رو، مهاجرت برای کسب موفقیت نتیجه منطقی این شعار شد: «شما بازنده خواهید بود، اگر روستا را ترک نکنید» (طاهرخانی، ۱۳۸۰: ۶۸). مهاجرت این افراد آثار منفی زیادی دارد، که از آن جمله‌اند: کاهش رشد جمعیت روستا (و در مواردی، خالی از سکنه شدن روستاها)، افزایش نسبت سالخوردگی، و افزایش نسبت وابستگی روستاها به شهرها. شایان یادآوری است که مهاجرت علاوه بر تأثیرات عینی، تأثیرات روانی بسیاری نیز بر بازماندگان روستایی داشته، به‌گونه‌ای که باعث به چالش کشیدن پایداری روستاها شده است.

تاکنون مطالعه‌ای در رابطه با تأثیر روانی مهاجرت بر ناپایداری مناطق روستایی صورت نگرفته و عمده مطالعات انجام‌شده در زمینه علل مهاجرت و اثرات آن بر مقصد مهاجران بوده است که در پی، به برخی از آنها پرداخته می‌شود.

در پژوهش ارشاد و مینا (۱۳۸۹)، مهاجرت، نابرابری و پیامدهای آن بررسی شده و نتایج پژوهش بیانگر این است که حرکات جمعیتی نه‌تنها باعث تغییر چگونگی پراکندگی

جمعیت در درون یک منطقه جغرافیایی می‌شود، بلکه در ساختارهای شغلی، رفاهی، جنسی، آموزشی و مانند آن نیز تغییراتی را ایجاد می‌کند. تقدیسی و احمدی شاپورآبادی (۱۳۹۱)، در مطالعه‌ای با عنوان «مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستاهای ایران»، بدین نتیجه دست یافتند که، مهاجرت نیروی انسانی از نواحی روستایی موجب تضعیف اقتصاد و فرهنگ روستایی، پیرتر شدن شاغلان کشاورزی و ناپایداری وضعیت فضاها در روستایی شده است. السنر (Elsner, 2013)، در تحقیق خود درباره مهاجرت و دستمزد، بدین نتیجه رسید که علت مهاجرت کارگران بین‌المللی به ویژه مهاجران جوان به دلیل تفاوت دستمزد است، زیرا جوانان به دستمزدی تا حدود شش برابر می‌رسند؛ اما کارگران قدیمی و پیر به دستمزدشان چندان اضافه نمی‌شود. کومپیکایت و زیکوته (Kumpikaite and Zickute, 2013)، در تحقیقی با عنوان «تحلیل رگرسیون عوامل اقتصادی مؤثر بر نرخ مهاجرت در لیتوانی»، بدین نتیجه دست یافتند که از مهم‌ترین عوامل مهاجرت در لیتوانی می‌توان به نرخ بالای بیکاری، افزایش مالیات و تورم اشاره کرد. بنابراین، می‌توان گفت که تاکنون مطالعه‌ای در زمینه تأثیرات روانی مهاجرت بر ناپایداری روستاها صورت نگرفته است؛ بر این اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیرات روانی مهاجرت بر ناپایداری اجتماعی- اقتصادی روستاهای منطقه سیستان است. از این رو، با توجه به مطالب یادشده، پرسش‌های زیر مطرح می‌شود:

- ۱- آیا مهاجرت از نظر روانی تأثیری بر ناپایداری اقتصادی- اجتماعی روستاها داشته است؟
- ۲- آیا اهمیت تأثیرات روانی مهاجرت بر ناپایداری اقتصادی- اجتماعی روستاها در مناطق مختلف سیستان یکسان است؟

مبانی نظری

به دلیل ماهیت مهاجرت و اینکه اساساً پدیده‌ای بین‌رشته‌ای است، اندیشمندان مختلف بنا به حوزه تخصصی تعاریف متعدد از آن عنوان کرده‌اند (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۵).

مهاجرت از پدیده‌های مهم جمعیت‌شناختی و یکی از جنبه‌های تحلیل جمعیت است، پدیده‌ای که به نقل و انتقالات سکونتی از مکانی به مکان دیگر مربوط می‌شود (بیک-محمدی و مختاری ملک‌آبادی، ۱۳۸۲: ۲۲). حرکت، جابه‌جایی و مهاجرت انسان‌ها از یک نقطه سکونتگاهی به نقطه دیگر تاریخی برابر با عمر بشر دارد، به گونه‌ای که انسان‌های اولیه حرکت را فرصتی برای به دست آوردن آذوقه و نیازمندی‌های حیاتی خویش می‌دانستند. به دیگر سخن، تلاش برای ادامه بقا و جست‌وجوی شرایط زیست مساعدتر بشر را وادار به ترک زادگاه خود و کوچ به سمت مناطقی می‌کرد که شرایط محیطی و اقتصادی-اجتماعی بهتری برای گذراندن زندگی داشتند. در این میان، روستاییان به عنوان فقیرترین اقشار جامعه به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که به دلیل شرایط سیاسی، اقتصادی-اجتماعی و همچنین، وجود نابرابری‌های فضایی حاکم بر عرصه‌های سکونتگاهی، سال‌های متمادی با فقر و مشکلات زیست-معیشتی روبه‌رو بوده‌اند، با رشد فزاینده ارتباطات و مناسبات روستایی-شهری در این گونه کشورها، با مقایسه وضعیت زندگی خود با دیگر افراد جامعه (به‌ویژه گروه‌های شهرنشین) در تلاش به منظور تغییر این وضعیت ناخوشایند و همچنین، کسب رفاه بیشتر رهسپار شهرها و دیگر مراکز جمعیتی می‌شوند (آقایی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۴). صاحب‌نظران در زمینه مهاجرت معتقدند که تأثیرات منفی مهاجرت بسیار بیشتر از تأثیرات مثبت آن است؛ اما آنچه باید بدان توجه داشت، این است که اثرات روانی مهاجرت مهم‌تر از تأثیر مادی آن است (واصفیان، ۱۳۹۰: ۱۳۴) که چه بسا این تأثیرات در هر مکان، با توجه به عوامل جاذب و دافع پنهان و آشکار آن، متفاوت باشد. در اینجا، منظور از تأثیر روانی عواملی است که از لحاظ روانی بر ذهنیت و قصد افراد در رویارویی با مسائل تأثیر می‌گذارد و اثراتی قابل توجه بر حرکات و اعمال انسان‌ها و در نتیجه، سرنوشت آنها دارد. منطقه سیستان نیز که یکی از مناطق مرزی کشور است، با این پدیده به‌طور جدی مواجه شده است. یکی از دلایل عمده مهاجرت روستاییان این منطقه را می‌توان به خشکسالی‌های

چند دهه اخیر نسبت داد (بریمانی، ۱۳۸۰: ۹۴). وقوع خشکسالی در این منطقه اثرات نامطلوب اقتصادی و اجتماعی بر جای گذاشته (مختاری و صالح، ۱۳۸۶: ۱۴)، به گونه‌ای که بر چهره طبیعی و انسانی آن به شدت تأثیر گذاشته است. می‌توان گفت که همه ارزش‌های دوران شکوفایی سیستان ارتباط مستقیم با رودخانه هیرمند و دریاچه هامون دارد، زیرا اقتصاد سیستان بر پایه کشاورزی اراضی ساحل هیرمند و دامداری حاشیه دریاچه هامون بنا شده است. در پرتو نعمت‌های هیرمند و هامون، مردم منطقه با فعالیت‌هایی چون ماهیگیری، شکار، حصیربافی، صنایع دستی، تعلیف دام و احشام، زراعت، باغداری و دامداری مخارج زندگی خود را تأمین می‌کردند (جدول ۱). افزون بر آن، در زمینه‌های زیست‌محیطی و اکوتوریسم نیز بسیار اهمیت داشته‌اند (پالاش و کردوانی، ۱۳۸۸: ۱۲۶) که اینک پس از خشکیدن دریاچه هامون، عملاً همه آنها از چرخه اقتصادی منطقه خارج شده (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۵) و معیشت روستاییان را دچار مشکل کرده است. شایان یادآوری است که مردم این منطقه در اثر بادهای ۱۲۰ روزه که در بین بادهای محلی ایران شهرتی به‌سزا دارد، خسارات زیادی را متحمل شده‌اند (کف دریاچه هامون منبع اصلی تغذیه این بادهاست). حرکت ماسه‌های روان در منطقه مورد مطالعه وارد آمدن خساراتی بر راه‌های ارتباطی، مزرعه‌ها، روستاها، قنات‌ها، خانه‌ها، کانال‌های آبیاری و بسیاری از تأسیسات صنعتی را سبب شده است (نگارش و لطیفی، ۱۳۸۸: ۷۷). از سوی دیگر، با توجه به موقعیت مرزی منطقه، سطح قابل توجهی از نیاز مردم از طریق مبادلات مرزی غیررسمی تأمین می‌شد، که کمترین اثر آن افزایش درصد ماندگاری مرزنشینان در این مناطق است؛ و افزون بر این، از نظر اقتصادی نیز مؤثر بوده، به اشتغال و افزایش و بهبود محصولات تولیدی در مناطق مرزی می‌انجامد. اما متأسفانه اکنون به دلیل بسته شدن مرز، تمامی فعالیت‌های معیشتی روستاییان که در ارتباط با مرز بوده، قطع شده است (قادری حاجت و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۲).

جدول ۱- ارزش اقتصادی انواع تولیدات حاصل از دریاچه هامون

مواد استحصالی از دریاچه	میزان استحصال	ارزش تولیدی واحد	ارزش ریالی واحد	ارزش اقتصادی کل (ریال)
علوفه دامی	۱/۵۰۰/۰۰۰ واحد دامی	۳۰۰ واحد علوفه‌ای سالانه	۴۰۰۰ بهای هر واحد علوفه‌ای	۱/۸۰۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ارزش علوفه مصرفی
شکار پرنده	۴۷۸/۷۳۳ قطعه پرنده	۱ کیلوگرم گوشت هر پرنده	۲۵/۰۰۰ بهای هر کیلو گوشت	۱۱/۹۶۸/۳۲۵/۰۰۰ ارزش شکار
صید ماهی	۱۵/۰۰۰/۰۰۰ کیلو	۱ کیلوگرم	۴۰/۰۰۰ بهای هر کیلو ماهی	۶۰۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ارزش ماهی صیدشده
نی حصیر	۳۰/۰۰۰/۰۰۰ متر مربع	۱ متر مربع	۳۰/۰۰۰ بهای هر متر مربع	۹۰۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ارزش حصیر صادرشده
جمع کل				۳/۳۱۱/۹۶۸/۳۲۵/۰۰۰ ریال

مأخذ: ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۵

به نظر می‌رسد که تمامی این عوامل در کنار هم باعث سخت شدن شرایط زیست در روستاها و در نتیجه، زمینه‌ساز مهاجرت روستاییان به دیگر مناطق شده است، به گونه‌ای که تنها در نیمه دوم سال گذشته (۱۳۹۲)، هفت هزار خانوار سیستانی از این منطقه مهاجرت کرده‌اند. این روند روزافزون مهاجرت علاوه بر تأثیرات مستقیم بر خود روستا (مانند کمبود نیروی کار در بخش کشاورزی، و سالخورده و زنانه شدن نیروی کار کشاورزی)، که به صورت مانعی در راه توسعه روستاها بروز کرده است (شایان و کهنه‌پوشی، ۱۳۹۲: ۱۲۰)، تأثیرات روانی فراوان نیز بر روستاییان ساکن در منطقه برجای گذاشته و باعث تغییر نگرش آنها نسبت به زندگی و مکان زیست‌شان شده است. آیزن^(۱) و فیشباین^(۲) نیز بر این عقیده‌اند که نگرش و رفتار افراد با تأثیرپذیری از دیگران و موقعیت‌های محرک و مدل قرار دادن دیگران در زندگی تغییر می‌کند (طیبی‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۵۴). مردم این جامعه نیز دچار نوعی درماندگی خودآموخته شده‌اند. در واقع، رویدادهای منفی گذشته بر نگرش آنها

نسبت به آینده تأثیر گذاشته و نوعی بدبینی در آنها ایجاد شده است (پروین و جان، ۱۳۸۶: ۴۶۸)، به گونه‌ای که به باور آنها، برای تغییر زندگی کار چندانی نمی‌توانند انجام دهند؛ و از این رو، دست از تلاش برداشته‌اند (شولتز^(۳) و شولتز، ۱۳۸۸: ۵۰۱). در واقع، عدم تلاش در زمینه آبادی روستاها چالش‌های فراوان را به وجود می‌آورد و پایداری روستاها را به خطر می‌اندازد؛ و چنانچه مردم در یک روستا برای موفقیت و بقا تلاش نکنند، آن روستا با نابودی مواجه می‌شود (صیدایی و دهقانی، ۱۳۸۹: ۴).

روش تحقیق

پژوهش حاضر مبتنی بر اطلاعات حاصل از مشاهدات میدانی و مصاحبه با بخشی از جامعه آماری و دریافت اطلاعات از نهادها و سازمان‌های منطقه مورد مطالعه و تکمیل پرسشنامه از جامعه نمونه تحقیق بوده و به روش توصیفی و تحلیلی صورت گرفته است. جامعه آماری شامل کلیه خانوارهای روستایی منطقه سیستان بوده که بر اساس آمار سال ۱۳۹۰، برابر با ۵۱۶۶۳ خانوار است. همچنین، حجم نمونه با استفاده از رابطه کوکران برابر با ۳۸۴ خانوار تعیین شده است. برای بررسی اعتبار پرسشنامه (سازگاری درونی) با استفاده از پیش‌آزمون (حافظ‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۸۶)، ابتدا ۳۸ پرسشنامه (ده درصد جامعه نمونه) به صورت تصادفی در میان پاسخ‌گویان توزیع شد. با استفاده از داده‌های جمع‌آوری شده و با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS21 ضریب آلفای کرونباخ برای متغیر اجتماعی ۰/۸۳۵ و برای متغیر اقتصادی ۰/۸۲۳ محاسبه شد. این نتیجه با توجه به مطالعه بریس^(۴) و همکاران (۱۳۹۰: ۴۶۶)، اعتبار بالای پرسشنامه را نمایان می‌سازد. در اجرای پژوهش حاضر، تلاش بر آن بوده است که ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، شاخص‌هایی متناسب با فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی تأثیرگذار بر پایداری اجتماعی- اقتصادی روستاها تعیین شود. در نهایت، به منظور بررسی تمایل روستاییان به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی روستا و در نتیجه، پایداری روستاها، ۲۲ شاخص برای مؤلفه اقتصادی و ۲۲ شاخص نیز برای مؤلفه اجتماعی

بررسی شد. سپس، میزان تمایل روستاییان در مورد هر کدام از شاخص‌ها در دو بازه زمانی قبل و بعد از مهاجرت‌های صورت گرفته در منطقه از طریق طیف لیکرت مورد ارزیابی قرار گرفت. با توجه به ماهیت تحقیق (مقایسه یک متغیر در دو وضعیت متفاوت)، از آزمون ناپارامتری ویلکاکسون برای بررسی مقایسه وضعیت ناپایداری روستاها در قبل و بعد از مهاجرت و از آزمون ناپارامتری کروسکال والیس برای بررسی تفاوت ناپایداری در بین گروه‌های دو و چندموردی استفاده شده است.

نتایج و بحث

برای رتبه‌بندی مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی پژوهش، از ضریب تغییرات استفاده شده است. مقایسه مؤلفه‌های اقتصادی تمایل روستاییان به فعالیت‌های اقتصادی روستا در قبل و بعد از مهاجرت در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲- مقایسه میزان تمایل روستاییان به فعالیت‌های اقتصادی روستا قبل و بعد از مهاجرت

میزان تمایل روستاییان		مؤلفه‌های اقتصادی
قبل از مهاجرت		
رتبه	میانگین	میانگین
۲۰	۴۷/۸۷۸	۱/۲۶۴
۱۹	۴۵/۳۳۳	۱/۲۲۴
۴	۳۷/۱۸۰	۱/۱۳۴
۶	۳۷/۸۹۹	۱/۲۰۹
۱۱	۴۲/۰۳۷	۱/۳۴۱
۹	۴۰/۸۳۸	۱/۲۶۶
۱۰	۴۱/۱۵۹	۱/۳۱۳

میزان تمایل روستاییان

رتبه	قبل از مهاجرت			بعد از مهاجرت			مؤلفه‌های اقتصادی
	رتبه	میانگین	انحراف استاندارد	رتبه	میانگین	انحراف استاندارد	
۲	۲۰/۲۳۵	۰/۸۵۸	۴/۲۴	۳۳/۸۸۲	۱/۱۵۲	۳/۴۰	تمایل به استفاده از بذر اصلاح‌شده در کشاورزی
۲۱	۳۱/۷۴۱	۰/۹۸۴	۳/۱۰	۵۱/۰۷۸	۱/۰۴۲	۲/۰۴	رضایت از نحوه آبرسانی محصولات کشاورزی
۱۴	۲۷/۸۶۲	۱/۰۵۶	۳/۷۹	۴۲/۷۵۲	۱/۲۲۷	۲/۸۷	تمایل به شرکت در کلاس‌های آموزشی - ترویجی
۱۶	۲۷/۹۸۴	۱/۰۶۹	۳/۸۲	۴۴/۵۱۱	۱/۳۲۲	۲/۹۷	تمایل به مراجعه به نهاد دولتی برای حل مشکلات
۱۳	۲۷/۰۱۰	۱/۰۲۱	۳/۷۸	۴۲/۶۵۰	۱/۲۰۷	۲/۸۳	تمایل به ادامه دادن کشاورزی
۲۲	۳۵/۳۶۵	۱/۱۱۴	۳/۱۵	۵۸/۵۱۳	۱/۲۹۹	۲/۲۱	تمایل به روی آوردن فرزندان به کشاورزی
۸	۲۷/۱۳۹	۱/۰۵۳	۳/۸۸	۳۹/۸۱۰	۱/۲۵۸	۳/۱۶	تمایل به تولید محصولات کشاورزی برای فروش
۱۲	۲۵/۲۴۸	۱/۰۱۵	۴/۰۲	۴۲/۱۵۹	۱/۲۶۹	۳/۰۱	تمایل به پرداختن به کشاورزی
۱۵	۲۷/۷۵۱	۱/۰۴۹	۳/۷۲	۴۲/۹۴۹	۱/۱۹۴	۲/۷۸	تمایل به خرید دام‌های جدید
۷	۲۴/۴۸۲	۰/۹۹۴	۴/۰۶	۳۸/۲۶۰	۱/۲۳۲	۳/۲۲	تمایل به پرورش ماکیان (مانند مرغ و خروس)
۱	۲۰/۸۰۷	۰/۸۷۶	۴/۲۱	۳۳/۵۳۸	۱/۱۴۷	۳/۴۲	تمایل به تولید فرآورده‌های لبنی
۱۸	۲۸/۴۶۵	۱/۰۷۶	۳/۷۸	۴۵/۲۰۴	۱/۳۲۹	۲/۹۴	تمایل به ایجاد دامداری صنعتی در روستا
۳	۲۴/۰۱۹	۰/۹۹۲	۴/۱۳	۳۶/۹۰۹	۱/۲۱۸	۳/۳۰	تمایل به استفاده از وام‌های کشاورزی
۱۷	۲۹/۷۲۶	۱/۰۸۸	۳/۶۶	۴۴/۷۶۱	۱/۲۲۲	۲/۷۳	تمایل اعضای خانواده به تولید صنایع دستی
۵	۲۳/۳۳۳	۰/۹۷۳	۴/۱۷	۳۷/۸۶۷	۱/۳۱۴	۳/۴۷	تأثیر بسته شدن مرز در اقتصاد خانواده

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۳- مقایسه میزان تمایل روستاییان به فعالیت‌های اجتماعی روستا قبل و بعد از مهاجرت

شاغلان اداری								
ردیف	بعد از مهاجرت			قبل از مهاجرت			مؤلفه‌های اجتماعی	ردیف
	میانگین	انحراف معیار	ن	میانگین	انحراف معیار	ن		
۱۴	۴۴/۱۱۷	۰/۹۷۵	۲/۲۱	۱۰	۲۷/۵۱۵	۰/۸۷۵	۳/۱۸	رضایت از درآمد
۲۳	۵۴/۶۲۳	۱/۰۸۷	۱/۹۹	۲۱	۳۲/۶۹۷	۰/۹۹۴	۳/۰۴	رضایت از بسته شدن مرز
۱۳	۴۳/۹۸۶	۱/۳۴۶	۳/۰۶	۱۵	۲۹/۲۳۶	۱/۱۴۹	۳/۹۳	رضایت از زندگی در روستا
۴	۳۷/۷۲۴	۱/۱۷۷	۳/۱۲	۴	۲۳/۷۸۴	۰/۹۴۹	۳/۹۹	رضایت از کیفیت زندگی
۷	۴۱	۰/۹۸۴	۲/۴۰	۱۱	۲۷/۷۷۱	۰/۹۴۷	۳/۴۱	رضایت از خدمات بهداشتی ارائه شده
۱۷	۴۸/۴۶۱	۱/۱۳۴	۲/۳۴	۱۹	۳۱/۱۳۴	۱/۰۱۵	۳/۲۶	رضایت از وضعیت آموزشی
۱۲	۴۳/۰۸۳	۱/۰۹۰	۲/۵۳	۲۰	۳۱/۴۴۱	۱/۰۴۷	۳/۳۳	رضایت از جاده ارتباطی
۱۸	۴۹/۶۸۷	۱/۲۷۲	۳/۵۲	۵	۲۴/۰۴۸	۰/۹۹۸	۴/۱۵	مشارکت در فعالیت‌های مذهبی
۱۶	۴۴/۷۶۵	۱/۱۴۶	۲/۵۶	۱۷	۳۰/۱۴۵	۱/۰۳۴	۳/۴۳	مشارکت در جلسات شورا
۸	۴۱/۲۱۷	۱/۱۱۷	۲/۷۱	۷	۲۷/۳۸۱	۰/۹۸۳	۳/۵۹	مشارکت با دهیار
۱۹	۴۹/۷۴۸	۱/۳۸۳	۲/۷۸	۱۸	۳۰/۸۷۰	۱/۰۹۹	۳/۵۶	مشارکت در لایروبی جوی‌ها و کانال‌ها
۲۲	۵۱/۴۰۵	۱/۲۸۰	۲/۴۹	۲۲	۳۳/۱۱۹	۱/۱۳۶	۳/۴۳	مشارکت در جمع‌آوری زباله
۱	۲۶/۹۴۵	۱/۱۲۹	۴/۱۶	۱	۱۸/۰۳۴	۰/۸۱۹	۴/۵۴	مشارکت در انتخابات روستا
۱۱	۴۲/۶۹۱	۱/۲۸۵	۳/۰۱	۱۳	۲۸/۶۷۷	۱/۰۸۴	۳/۷۸	مشارکت اعضای خانواده در فعالیت‌های کشاورزی
۱۵	۴۴/۷۲۶	۱/۳۰۶	۲/۹۲	۱۶	۲۹/۳۷۵	۱/۰۸۱	۳/۶۸	تمایل به تحصیل فرزندان در روستا
۲	۳۲/۶۶۱	۱/۲۱۵	۳/۷۲	۲	۱۹/۹۰۷	۰/۸۶۴	۴/۳۴	تمایل به حل مشکلات آموزشی فرزندان
۹	۴۱/۴۳۷	۱/۲۶۸	۳/۰۶	۸	۲۷/۳۸۹	۱/۰۴۹	۳/۸۳	منزلت حره کشاورزی در جامعه از نظر پاسخ‌گو
۶	۴۰/۷۶۳	۱/۱۷۴	۲/۸۸	۹	۲۷/۴۲۰	۱/۰۳۱	۳/۷۶	احساس امنیت مالی و جانی
۳	۳۵/۷۵۴	۱/۲۸۰	۳/۵۸	۳	۲۲/۳۸۶	۰/۹۳۸	۴/۱۹	تمایل به بیمه کردن محصولات
۱۰	۴۱/۶۰۷	۱/۲۹۴	۳/۱۱	۱۲	۲۷/۸۰۶	۱/۰۶۵	۳/۸۳	تمایل به مهاجرت
۲۰	۵۰/۱۷۹	۰/۸۳۸	۱/۶۷	۱۴	۲۸/۷۳۰	۰/۷۴۷	۲/۶۰	اقدامات مسئولان برای کاهش مهاجرت
۵	۳۹/۴۹۶	۱/۲۵۶	۳/۱۸	۶	۲۵/۳۲۸	۱/۰۰۳	۳/۹۶	امیدواری به آینده
۲۱	۵۰/۹۶۷	۰/۹۴۸	۱/۸۶	۲۳	۳۵/۳۵۳	۰/۹۵۱	۲/۶۹	رضایت از وضعیت جوی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مقایسه مؤلفه‌های اجتماعی تمایل روستاییان به فعالیت‌های اجتماعی روستا قبل و بعد از مهاجرت نیز در جدول ۳ آمده است. در این راستا، همان‌گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، برای بررسی میزان تأثیر روانی مهاجرت بر ناپایداری اقتصادی- اجتماعی روستاهای مورد مطالعه، از «آزمون معنی‌داری ناپارامتریک ویلکاکسون» استفاده شد. در جداول ۴ و ۵، بر اساس آزمون ویلکاکسون، تعداد و میانگین رتبه‌های پایداری روستاها قبل و بعد از مهاجرت و همچنین مقدار Z و سطح معنی‌داری آماره آزمون ویلکاکسون محاسبه شده است.

جدول ۴- رتبه‌های تأثیر روانی مهاجرت در فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی روستاهای مورد مطالعه با استفاده از آزمون ویلکاکسون

رتبه‌ها	تعداد	میانگین رتبه	مجموع رتبه
رتبه‌های منفی	۳۸۰	۱۹۰/۵۰	۷۲۳۹۰
رتبه‌های مثبت	۰	۰	۰
رتبه‌های ثابت	۰	۰	۰
کل	۳۸۰		

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۵- نتایج آزمون ویلکاکسون برای میزان تأثیر روانی ناشی از مهاجرت در روستاهای مورد مطالعه

مقادیر اجتماعی	مقادیر اقتصادی	موارد
-۱۶/۸۹۳	-۱۶/۹۰۶	Z
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معنی‌داری

مأخذ: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول ۵، سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۰/۰۱ است؛ از این‌رو، با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که میزان تمایل روستاییان برای پایداری روستاها در دو مقطع قبل و بعد از مهاجرت تفاوت دارد. از آنجا که تمامی رتبه‌های انگیزه روستاییان برای پایداری اقتصادی روستا (۳۸۰) بعد از مهاجرت منفی شده است، فرضیه اول تحقیق تأیید می‌شود.

به منظور بررسی تفاوت تمایل روستاییان برای پایداری روستاها در شهرستان‌های منطقه سیستان، از «آزمون معنی‌داری ناپارامتریک کروسکال والیس» استفاده شد (جدول ۷)؛ بر اساس یافته‌های جدول ۶، میانگین نمرات در مورد شاخص‌های تمایل روستاییان برای پایداری روستاها از دید پاسخ‌گویان در دو مقطع زمانی قبل و بعد از مهاجرت در پنج شهرستان (نیمروز، هامون، زابل، هیرمند، و زهک) بررسی شد.

جدول ۶- میانگین کلی شاخص‌های تمایل روستاییان برای پایداری روستا در بعد اجتماعی -

اقتصادی در شهرستان‌های منطقه سیستان

شهرستان	قبل از مهاجرت		بعد از مهاجرت	
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
نیمروز	۳/۷۲	۰/۷۷۱	۲/۸۳	۰/۹۳۵
هامون	۳/۶۹	۰/۴۸۶	۲/۸۹	۰/۵۹۶
زابل	۳/۶۴	۰/۳۴۸	۲/۷۳	۰/۴۳۵
هیرمند	۴/۱۴	۰/۴۷۵	۳/۴۴	۰/۷۲۸
زهک	۳/۶۶	۰/۸۶۳	۲/۷۸	۱/۰۸۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش

یافته‌ها نشان می‌دهد که در بین شهرستان‌های منطقه سیستان، شهرستان هیرمند با توجه به شرایط طبیعی و اقتصادی حاکم همچون خشک شدن بستر دریاچه هامون، طوفان‌های شن و بسته شدن مرز (با توجه به نقش اصلی مرز در تأمین معیشت مردم این منطقه)، بالاترین رتبه را از لحاظ تأثیر روانی به خود اختصاص داده و در نتیجه، مهاجرت‌های بیشتری صورت گرفته است، به گونه‌ای که روستاهای زیادی در این شهرستان خالی از سکنه شده‌اند و مردم این منطقه تمایل کمتری برای توسعه و آبادانی روستای خود دارند؛ از سوی دیگر شهرستان زابل کمترین میزان تأثیرگذاری را داشته است که می‌توان آن را ناشی از موقعیت شهرستان (مرکزیت نسبت به سایر شهرستان‌ها و وجود خدمات و امکانات) در این منطقه دانست.

نتایج آزمون کروסקال-والیس مؤلفه‌های تأثیر روانی مهاجرت نشان می‌دهد که تأثیر روانی مهاجرت در شهرستان‌های مختلف منطقه سیستان در سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۰۰ درصد معنی‌دار است (جدول ۷).

جدول ۷- نتایج آزمون کروסקال-والیس میانگین تفاوت تأثیر روانی مهاجرت در شهرستان‌های

منطقه سیستان

مقدار	آماره
۳۵/۲۹۲	خی دو
۴	درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معنی‌داری

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بنابراین، فرض صفر (H_0)، یعنی فرض برابری تأثیر روانی مهاجرت در روستاهای شهرستان‌های منطقه سیستان رد شده و فرض مخالف (H_1)، یعنی تفاوت تأثیر روانی مهاجرت در روستاهای شهرستان‌های منطقه سیستان تأیید شده است؛ از این رو، فرضیه دوم به اثبات می‌رسد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

روستانشینی در ایران سابقه‌ای بیش از نه هزار سال دارد و طی سالیان متمادی شکل گرفته است. طی این زمان طولانی، روستاها پیوسته دستخوش تأثیرات عوامل طبیعی و انسانی بوده و انواع یورش‌ها و ستم‌های داخلی و خارجی را تحمل کرده‌اند؛ اما با کمال تأسف، در حال حاضر، بسیاری از این روستاها بدون هیچ یورش جمعیت خود را به‌طور فزاینده از دست می‌دهند و روستاییان برای دستیابی به فرصت‌ها و شرایط بهتر یا فرار از مخاطرات و تهدیدهای طبیعی و انسانی اقدام به مهاجرت می‌کنند؛ از این رو، روستاها در حال نابودی است و این پدیده اجتماعی دارای پیامدها و بازتاب‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی،

فرهنگی، زیست‌محیطی، روان‌شناختی و مانند آن بوده که در تحقیق حاضر، بعد روانی آن مد نظر است. در این راستا، نگارندگان به بررسی تأثیر روانی مهاجرت را بر ناپایداری اقتصادی و اجتماعی شهرستان‌های مختلف منطقه سیستان پرداخته‌اند. نتایج تحقیق حاکی از وجود تأثیر روانی مهاجرت روستاییان بر بازماندگان روستایی است. بررسی جداول آزمون ویلکاکسون نشان از کاهش تمایل روستاییان برای پایداری روستا بعد از مهاجرت دارد، به گونه‌ای که تمامی رتبه‌های تمایل روستاییان در زمان بعد از مهاجرت منفی شده است؛ در نتیجه، این وضعیت نشان از تأثیرگذاری شدید آن بر روان روستاییان دارد. همچنین، بر اساس یافته‌های تحقیق، بین شهرستان‌های مختلف منطقه سیستان از لحاظ تأثیر روانی تفاوت دیده می‌شود، چنان‌که بررسی جدول‌های شاخص واریانس کروسکال والیس نشان می‌دهد که روستاهای شهرستان هیرمند بیشترین و روستاهای شهرستان زابل کمترین تأثیرپذیری را داشته‌اند. از این رو، برای کاهش مهاجرت و اثرات آن و در نتیجه، پایداری روستاها اقدامات زیر پیشنهاد می‌شود:

- درک مشکلات و انتظارات روستاییان و سوق‌دهی تسهیلات و امکانات روستایی در راستای انتظارات آنها؛
- تأمین نیازهای اساسی و خدمات زیربنایی در نواحی روستایی؛
- ایجاد اشتغال در جوامع روستایی از طریق کارهای جنبی غیرکشاورزی مانند صنایع کوچک و صنایع روستایی؛
- توسعه و گسترش گردشگری روستایی در مناطق روستایی به صورت منبعی برای اشتغال و درآمدزایی؛
- لزوم فرهنگ‌سازی برای افزایش پویایی اجتماعی و احساس تعلق؛ و
- ایجاد زمینه‌های انگیزه در افراد برای ماندگاری در روستا.

یادداشت‌ها

1. Aisne
2. Fishbain
3. Schultz
4. Brace

منابع

- آقای زاده، ا.؛ افراخته، ح.؛ و میره، م. (۱۳۹۰)، «جستاری در تحولات عوامل مهاجرت روستایی در ایران (مطالعه موردی: شهرستان بندر انزلی)». *جغرافیا و پایداری محیط*، شماره ۱، صص ۹۵-۱۲۰.
- ابراهیم‌زاده، ع.؛ وارثی، ح.؛ و اکبری، م. (۱۳۸۸)، «نقش مهاجرت‌های روستایی در اسکان غیررسمی (مطالعه موردی: متروپل اهواز)». *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، سال ۱، شماره ۱، صص ۷۱-۸۹.
- ابراهیم‌زاده، ع. (۱۳۸۹)، «مهاجرت‌های روستایی و علل و پیامدهای آن، نمونه: استان سیستان و بلوچستان». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۶۰، صص ۱۴۳-۱۶۸.
- اذانی، م. و بوستانی، س. (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستایی - شهری»، *فصلنامه علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی*، سال ۱۳، شماره ۴۱، صص ۹۳-۱۱۱.
- ارشاد، ف. و مینا، ص. (۱۳۸۹)، «مهاجرت، نابرابری و پیامدهای آن»، *نشریه تحلیل اجتماعی نظم و نابری اجتماعی*، شماره ۵۹، صص ۵۹-۹۲.
- بریمانی، ف. (۱۳۸۰)، «عشایر کوچنده سیستانی در چنبره تنگناهای محیطی و تحدیدهای انسانی»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۵۹۱، صص ۹۳-۱۰۴.
- بریس، نیکلا؛ کمپ، ریچارد؛ و سنلگار، رزمی (۱۳۹۰)، *تحلیل داده‌های روان‌شناسی با برنامه SPSS*. ترجمه خدیجه علی‌آبادی و سیدعلی صمدی. تهران: دوران.
- بیک‌محمدی، ح. و مختاری ملک‌آبادی، ر. (۱۳۸۲)، «تحلیلی جغرافیایی بر روند مهاجرت در استان خوزستان». *جغرافیا و توسعه*، شماره ۲، صص ۲۱-۳۶.
- پالاش، ع. و کردوانی، پ. (۱۳۸۸)، «مقایسه نقش دریاچه هامون هنگام پربابی و خشکی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی سیستان». *فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا*، دوره ۳، شماره ۸-۹، صص ۱۲۳-۱۴۴.

- پروین، لارنس. و جان، الیور. (۱۳۸۱)، *روان‌شناسی شخصیت، نظریه و پژوهش*. ترجمه محمدجعفر جوادی و پروین کدیور. تهران: آبیژ.
- تقدیسی، ا. و احمدی شاپورآبادی، م. ع. (۱۳۹۲)، «مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستایی ایران: چالشی فراروی توسعه پایدار روستایی». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال ۲۷، شماره ۱ (پیاپی ۱۴)، صص ۱۳۳-۱۶۴.
- حافظ‌نیا، محمدحسین (۱۳۸۹)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. تهران: سمت.
- شایان، ح. و کهنه‌پوشی، س. ه. (۱۳۹۲)، «بررسی علل مهاجرت‌های روستا-شهری در بخش خاو و میرآباد شهرستان مریوان». *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، شماره ۳، صص ۱۱۵-۱۴۱.
- شولتز، دوان و شولتز، سیدنی الن (۱۳۷۸)، *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: هما.
- صیدایی، ا. و دهقانی، ا. (۱۳۸۹)، «نقش مشارکت‌های مردمی در توسعه روستایی با تأکید بر مشارکت سنتی و جدید، مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان نورآباد ممسنی». *جامعه-شناسی کاربردی*، سال ۲۱، شماره ۱ (پیاپی ۳۷)، صص ۱-۱۸.
- طاهرخانی، م. (۱۳۸۰)، «تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا-شهری». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۶۲، صص ۶۷-۹۳.
- طاهرخانی، م. (۱۳۸۱)، «بازشناسی عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا-شهری با تأکید بر مهاجرت جوانان روستایی استان قزوین». *فصلنامه مدرس*، دوره ۶، شماره ۲، صص ۴۱-۶۰.
- طیبی‌نیا، م. ا. (۱۳۸۸)، «پیامدهای مهاجرت برای خانوارهای مهاجر به شهر تهران». *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال ۱، شماره ۱، صص ۱۴۳-۱۶۴.
- قادری حاجت، م.؛ عبدی، ع.؛ جلیلی پروانه، ز.؛ و باقری سرنجیان، ن. (۱۳۸۹)، «تبیین نقش بازارچه‌های مرزی در امنیت و توسعه پایدار نواحی پیرامون، مطالعه موردی: بازارچه‌های مرزی استان خراسان جنوبی». *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال ۶، شماره ۳، صص ۱۲۱-۱۵۱.
- قاسمی اردهانی، ع. و حسینی راد، ع. (۱۳۷۵)، «جریان‌های مهاجرت داخلی ایران طی دهه ۸۵-۱۳۷۵». *فصلنامه جمعیت*، شماره ۶۵، صص ۱-۲۶.
- قاسمی سیانی، م. (۱۳۸۸)، «پیامدهای مهاجرت روستا-شهری نسل جوان روستایی». *پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، شماره ۲، صص ۱۴۵-۱۶۵.
- مختاری، د. و صالح، ا. (۱۳۸۶)، «بررسی اثرات و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی خشکسالی بر خانوارهای روستایی در منطقه سیستان». *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی*، سال ۳، شماره ۱، صص ۹۹-۱۱۴.

نگارش، ح. و لطیفی، ل. (۱۳۸۸)، «بررسی خسارت‌های ناشی از حرکت ماسه‌های روان در شرق زابل با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای». *پژوهش‌های جغرافیای طبیعی*، شماره ۶۷، صص ۷۳-۸۷.

واصفیان، ف. (۱۳۹۰)، «سرقت زنان و عوامل خانوادگی، فرهنگی، اقتصادی». *یافته‌های نو در روان‌شناسی*، سال ۵، شماره ۲۰، صص ۱۲۹-۱۴۵.

Elsner, Benjamin (2013), "Emigration and wages: the EU enlargement experiment". *Journal of International Economics*, 91(1): 154-163.

Kumpikaite, Vilmante and Zickute, Ineta (2013), "Regression analysis of economic factors influencing emigration rate in Lithuania". *Procardia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 92: 457-461.